

Фотини Христакуди, доц. д-р

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Симеон Михалков, д-р

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ПРАКТИКИ НА РИМЕЙКА В (ПРЕ)СЪТВОРЯВАНЕТО НА ГРЪЦКАТА ИДЕНТИЧНОСТ (ВЪРХУ „АЛЕКСИС ЗОРБАС“ И „КОЛОСЪТ ОТ МАРУСИ“)

Резюме. Мотивите за пътуването и приятелството са в основата на сюжета на знаменития роман на Н. Казандзакис „Алексис Зорбас“, те движат и перото на Х. Милър в световноизвестния му пътепис, станал символ на филелинизма – „Колосът от Маруси“. Двете настолни творби анализират проблемите на идентичността (на гърка, но и не само) от индивидуална и социокултурна гледна точка. В статията римейкът е разбран като (пре)направа или (пре)сътворяване на гръцката идентичност в контекста най-вече на общочовешките морални категории, дарили с едно неподозирано дълговечие книгите „Алексис Зорбас“ и „Колосът от Маруси“.

Ключови думи: римейк, гръцка идентичност, „Алексис Зорбас“, Н. Казандзакис, „Колосът от Маруси“, Х. Милър.

Мотивите за пътуването и приятелството са в основата на сюжета на знаменития роман на Н. Казандзакис „Алексис Зорбас“, те движат и перото на Х. Милър в световноизвестния му пътепис, станал символ на филелинизма – „Колосът от Маруси“. Двете настолни четива анализират проблемите на идентичността (на гърка, но и не само) от индивидуална и социокултурна гледна точка. В нашия текст ще тръгнем по стъпките на римейка като (пре)направа или (пре)сътворяване на гръцката идентичност в контекста най-вече на общочовешките морални категории, дарили с едно неподозирано дълговечие както станалия любим на множество изкуства „Алексис Зорбас“, така и „Колосът от Маруси“, отвел ни в омагьосващата вселена на

проникновено философско-историческо пътешествие из света на древна и нова Гърция. Изследването ни се разклонява в две посоки – от една страна, ще направим паралели между гръцката и американската творба, обогатяващи представите за знаците на повторението като акт на културно (пре)осмисляне (можем да ги наречем литературни трансфигурации, касаещи понятието за римейк на идентичността, или identity remake, но и не само), а от друга страна, ще изброим някои от най-ярките адаптации на романа на Казандзакис в различните изкуства.

Римейк, интертекстуалност, трансформация на познати мотиви

Идентичността на един народ се определя от неговата традиция, култура, история, език, мироглед и др. В този смисъл гръцката идентичност се явява не само гръцка, а принадлежи и на целия свят в качеството си на извор, захранвал хилядолетия наред потоците на световната хуманитаристика чрез наследството на класическата древност, а по-късно и чрез византийското християнско Средновековие. Така по стечение на историческите обстоятелства постиженията на многовековната гръцка култура се оказват първичен източник и за съвременната духовна история на човечеството.

Мотивите за пътуването и за осъществяването чрез него (пре)откриване и (пре)написване на колективните и индивидуални ценности са в основата на сюжета на „Алексис Зорбас“ и „Колосът от Маруси“. Всъщност всяко пътешествие – реално или имажинерно, е повод за самоопределяне, то променя нашата позиция в света и спрямо света. Всяка от двете творби посвоему разширява и обогатява разбиранията за (пре)направа и (пре)създаване.

Романът на Никос Казандзакис – „Живот и битие на Алексис Зорбас“ (Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά), започнат през 1941 г. и отпечатан през 1946 г., и романизираният пътепис „Колосът от Маруси“ (The Colossus of Maroussi) на американския писател Хенри Милър, публикуван през 1941 г., с подзаглавие на първото си издание „Книга за Гърция“, се появяват в началото на Втората световна война и може би затова в тях са доловими симптомите на разболяващия се и разклатен хуманизъм, чиято общочовешка валидност разказвачите на

тези истории призовават да бъде преоткрита.

След деветгодишен престой във Франция американецът Милър случайно попада в Гърция в навечерието на войната по покана на своя приятел от остров Корфу – писателя Лорънс Даръл. Милър прекарва по гръцките земи само девет месеца, но те са достатъчни, за да бъде запленил от Гърция завинаги. Неговият пътепис изповед е иновативен – според критиката американският автор разчупва познатите до този момент литературни форми, развивайки един вид полубиографичен роман, основан на изследване на характери, социална критика, философска мисъл, разкрепостен език и открита сексуалност, свободни асоциации и мистицизъм.¹

Гръцката страна е описана като един свят, където почти всичко е магия, всяка среща крие изненади, а хората са естествени и приятелски настроени: „Където и да отидеш в Гърция, хората се разтварят като цветя. Скептиците биха казали, че то е, защото Гърция е малка страна и се стреми да привлече посетители и прочее... Гърция не е малка – тя е поразително огромна... Размерът не винаги се мери в километри. В известен, недостижим за моите сънародници смисъл, Гърция е безкрайно по-голяма от Съединените щати. Би могла да погълне и Съединените щати, и Европа. Гърция прилича на Китай или Индия. Тя е един свят на илюзии...“² Разсъжденията на Милър са съвсем съзвучни с изреченото в „Алексис Зорбас“ – странно нещо е човекът – „пълниш го с хляб, вино, риба и репички, и излизат въздишки, смях и мечти“.³

Романът на Казандзакис, от своя страна, е не само пътеводител из невроните на гръцката идентичност, а я преоткрива и задава параметрите на нейните съвременни измерения. Да не забравяме, че първоначалното заглавие на романа съдържа думата „житие“, „Житие на Зорбас“.⁴ Творбата, станала популярна със заглавие „Зорба гръкът“ („Zorba the Greek“), се превръща в синоним на „гръцкото“. С това променено от преводачите заглавие тя излиза на английски през 1952 г. в Лондон, а на следващата година в Ню Йорк и под това име бързо

¹ Shifreen, L. J. *Henry Miller: A Bibliography of Secondary Sources*. Metuchen, N.J. & London: Scarecrow Press, 1979, p. 75–77.

² Х. Милър. *Колосът от Маруси*. София: Колибри, 2014, с. 56.

³ Н. Казандзакис. *Алексис Зорбас*. Пловдив: Христо Данов, 1984, с. 259.

⁴ <https://www.kazantzaki.gr/gr/muthistorima/bios-kai-politeia-tou-aleksi-zormpa-139>, (2.03.1021).

добива международна слава. Част от пълното заглавие на романа – „Живот и битие на Алексис Зорбас“ – е пропусната в преводите на доста езици, включително и на български, на който книгата излиза в превод на Г. Куфов през 1973 г. и неколkokратно е преиздавана със заглавие „Алексис Зорбас“ от различни български издателства („Народна култура“, „Христо Г. Данов“, „Анубис“, „Ентусиаст“).

И докато едната творба се явява вътрешен за гръцката идентичност извор на информация, другата може да сметем за външен (авторът ѝ е чужденец, макар и да не се чувства изобщо такъв по време на престоя си). Съпоставяйки двете произведения като различни и независими източници, можем да очертаям сравнително обективна панорама на гръцката душевност от средата на XX в., нарисувана от един критски писател и от един американец, гост в страната. В картината на гръцкото общество, която двамата автори пресъздават независимо един от друг, могат да се намерят забележителни сходства, които са доказателство за обективността на техните наблюдения върху съвременния гръцки народ. Изхождайки от споделеното на страниците на двете творби, можем да твърдим с положителност, че съзидателната потенция на гръцкия дух е жива.

„Божията магия в Гърция е все още жива и без значение какво човешкият род би могъл или би се опитал да натвори, Гърция си остава свещено място – и аз вярвам, че ще е така за вечни времена“, пише Хенри Милър в романа си, изпълнен с обич и преклонение към гръцкия народ и неговите ценности.⁵ Един творец модернист, новатор и в литературата, и в живота, е толкова впечатлен от атмосферата на страната, че я описва сякаш е неин национален възрожденски писател. Как да го обясним? Този феномен според нас се дължи на факта, че от антични времена до наши дни проблемите на гръцката цивилизация винаги са били тясно свързани с проблемите на една общочовешката идентичност, изучавана от хуманитаристиката. В историята на човечеството гръцкото културно наследство отдавна се използва като парадигма за идейно-естетически преосмисляния, отнесени към обновяването на представите за значимото и стойностното, заложен в духовната приемственост и в основата на изкуствата. Така още чрез древногръцката художествена продукция това наследство е формирало базата на една универсална културна идентичност, особено ярко

⁵ Х. Милър. Цит. съч., с. 20.

трансформирана и илюстрирана в идейните рамки на разглежданите произведения.

И двете книги са написани с огромна любов към Гърция, но без излишна патетика. Фабулата и на двете творби следва една новаторска и нетрадиционна форма. И двете белетристични произведения (принадлежащи към различни жанрове) са разказани от първо лице единствено число, което създава усещането за близост с читателя, белязани са от силен автобиографизъм, но не са чужди и на понятието автофикционалност. И в двете наративни структури забелязваме ефекта на слепените двойки герои, структуриращ диалога между Аз и Другия: между Зорбас и писателя интелектуалец (за романа „Алексис Зорбас“) и между колективния образ на гръцкия народ и образа на разказвача/образа на човека от Запада (Франция, САЩ) за пътеписа очерк „Колосът от Маруси“.

След като заминават за остров Крит, Зорбас и писателят интелектуалец, въпреки различията си, завързват постепенно необичайно и изненадващо, но истински силно приятелство помежду си. Философските измерения на характера на гърка, както и неговата съвременна съдба, чиито дълбоки корени са в гънките и на античната традиция, са изведени именно чрез героя Алексис Зорбас, който умее по неповторим начин да съхрани човешкото си достойнство, свободата на духа, но и да се наслади на красивото.

И в двата случая става въпрос за творби, вдъхновени от съвременни личности, които силно са впечатлили авторите им. И двамата творци срещат на пръв поглед обикновени, но истински хора, които бързо стават значими за тях, по начина, по който откривателят обича своето откритие. Самият Казандзакис посочва във встъплението си към романа индивидите, които са оставили най-дълбоки следи в душата му – Омир, Бергсон, Буда, Ницше, а наред с тях и приятеля си – Зорбас.

Прототип на литературния герой Алексис Зорбас е гръцкият революционер и миньор – Йоргос Зорбас. През 1915 г. той тръгва да се замонаши в Атон. Там обаче се среща с Никос Казандзакис и стават близки приятели: „Ако би трябвало днес да избира измежду всички хора някого за свой духовен водач, „гуру“, както го наричат индусите, „старец“, както го наричат монасите в Света гора, сигурно щях да избира Зорбас“⁶.

⁶ Н. Казандзакис. Цит. съч., с. 5.

Подобно на Казандзакис Милър поставя в заглавието на книгата си име на свой любим приятел. „Колосът“ от Маруси всъщност е гръцкият издател и писател Георгиос Кацимбалис⁷:

Приятелят ми Кацимбалис, за когото написах тази книга, за да изразя благодарността си към него и към сънародниците му, надявам се, ще ми прости, че съм го възвеличал и поставил на една нога с Колос... Има обаче нещо исполинско във всеки индивид, когато той стане наистина и напълно човек... Има хора, които са толкова пълни, толкова богати, отдават себе си така безрезервно и докрай, та всеки път като се сбогуваш с тях, чувстваш, че няма абсолютно никакво значение дали раздялата е за ден или завинаги... Не искат нищо, освен да споделиш преизобилната им радост от живота. Никога не питат от коя страна на границата си, понеже в света, който обитават, граници няма.⁸

Срещата и раздялата с този човек, който за кратко време успява да впечатли Милър, оставя силен отпечатък у него. Това е нещо типично за гръцката култура на ежедневието – гърците са приятелски настроени, бързо се сприятеляват с всички. Затова раздялата с такъв човек е трудна и Милър се опитва да задържи и увековечи по някакъв начин спомена за него. По подобен начин е описана раздялата и от Казандзакис: „Горчива е бавната раздяла с хората, които обичаш, по-добре да отрежеш изведнъж като с нож и да останеш отново сам в естествения климат на човека – самотата“.⁹

Романът „Алексис Зорбас“ и другите изкуства

Когато говорим за идентичност обикновено имаме предвид в съзнанието си нещо утвърдено с годините, някакъв изпитан мироглед. Идентичност означава най-вече начина, по който разпознаваме и определяме една реалия. С тази конотация обаче тя може да граничи с понятието за стереотип. Наред със спечелилите туристическа популярност гироси, сувлакия, евзони, Партенон, Санторини, сиртаки (което впрочем става популярно именно благодарение на филма за

⁷ Георгиос Кацимбалис (1899–1978) е гръцки интелектуалец, литературен критик, писател и издател, съставител на основополагащи библиографски трудове и духовен ментор на талантливото литературно поколение от 30-те години на XX в.

⁸ Х. Милър. Цит. съч., с. 250.

⁹ Н. Казандзакис. Цит. съч., с. 12.

Зорбас) и други подобни образи, изникващи в съзнанието на човек при мисълта за Гърция, се нарежда и един литературен герой – Алексис Зорбас. В известна степен, неговият клиширан, поради едно повърхностно възприятие, вариант на употреба може би е станал част от една изопачена и опростена представа за „новогръцка идентичност“, без разбира се, отговорност за това да носят творците от световен каLIBЪР Н. Казандзакис, М. Какоянис и М. Теодоракис.

Като оставим настрана проблемите, свързани с „маркетинговия“ популизъм, и най-вече на база на споделените до момента наши мисли, можем всъщност с увереност да заявим, че митологизирането на фигурата Zorba the Greek в голяма степен е заслужено и за това допринася и екранизацията на романа от 1964 г. под режисурата на М. Какоянис. Образът на героя е изигран от актьора Антъни Куин, а филмът се радва на огромен успех, подсилвайки литературната слава на творбата на Казандзакис. Филмът се нарежда и в списъка на номинациите за награди „Оскар“ в седем категории, от които печели статуетки за операторско майсторство, за най-добър дизайн на продукция и поддържаща женска роля за Л. Кедрова.

Освен на екран романът на Никос Казандзакис е представен и чрез мюзикъл, поставян на сцената на Бродуей, а филмовата музика, която Микис Теодоракис добавя, и конкретно песента, върху която в сцена от филма Зорбас танцува зейбекико, се превръща в гръцки културен символ. Една от най-големите разлики между филма, вдъхновен от романа „Алексис Зорбас“, и книгата се крие в националността на единия от главните герои. В книгата разказвачът е грък, докато във филма Алън Бейт се превъплъщава в образа на писателя интелектуалец като англичанин от гръцки произход под името Базил. „Писарушката“ е преобразен в чужденец, който не говори гръцки език, а диалогът между него и Зорбас се води на английски език.¹⁰

Запомняща се и наситена със смисъл е финалната сцена във филма, в която предприятието с въжената линия се сгромолясва от планината към брега на морето, след което Зорбас учи Базил как се танцува зейбекико – солов танц, станал метафора на изтръгването на

¹⁰ Димова, Д. *Литературни превъплъщения на гръцката идентичност. Образът на Другия през погледа на Н. Казандзакис и Х. Милър в романите „Алексис Зорбас“ и „Колосът от Маруси“* (дипломна работа, научен ръководител доц. д-р Ф. Христакуди, 2020, с. 31).

човешкия дух от тежестта на материалното, изгодите и мимолетните печалби в човешкия живот, които в един кратък миг могат да се изгубят. Може би именно чрез този танц, излязъл от недрата на душата, се опровергава и тезата за „негативната идентификация“. Лакомник и женкар, Зорбас не е герой, който се отрича от земното, но също и нищо човешко не му е чуждо (образът му е изграден с изкуството на завиден реализъм и обективност); независимо дали е превърнат в клише от съвременната развлекателна индустрия, за всеки читател на романа или зрител на филмовия шедевър той остава незабравим – загледан в морето, загледан в звездите, открил най-красивия зелен камък на света и почувствал, че зад истинското щастие стои най-вече „едно просто и скромно сърце“.¹¹ Неслучайно Милър, който бяга от задушавания материализъм на западния свят, смята, че „светът трябва отново да стане малък, какъвто е бил древният гръцки свят, достатъчно малък, за да обхване всеки един“.¹²

Доказателства за нестихващия диалог между изкуствата получаваме и от дългогодишния интерес на българската театрална сцена към гръцкия роман за Алексис Зорбас. През 2020 г. в театър „Зад канала“¹³ е поставен спектакълът „Зорба“ (реж. Б. Хараламбиева), като липсата на етническият определител „гръкът“ насочва недвусмислено към универсализма в търсените послания. Малко по-рано през 2017 г. „Зорба гръкът“ (реж. С. Спасов) е поставен на сцена в град Добрич като „спектакъл по безсмъртния роман на великия гръцки писател Никос Казандзакис и едноименния култов филм“.¹⁴ Балетната постановка „Зорба гръкът“ е сред любимите постановки от сцената на Софийската опера и балет.¹⁵

На гръцка почва можем да намерим и други оригинални примери, касаещи възкресяването на романа чрез средствата на други изкуства. Павлос Сидиропулос (1948–1990) е известен рок музикант и правнук на Йоргос Зорбас. В музиката си през 90-те години той иновативно съчетава стила ребетико и блус. През 1985 г. издава диска „Zorba the freak“ („Чудакът Зорба“). Пример за това, че посланията на Казандзакис интригуват все още не само читателите, но и съвре-

¹¹ Н. Казандзакис. Цит. съч., с. 89.

¹² Х. Милър. Цит. съч., с. 247.

¹³ <https://zadkanala.bg/spektakli/zorba>, (2.03.2021).

¹⁴ <http://dramadobrich.com/zorba-gyrkyt>, (2.03.2021).

¹⁵ <https://www.operasofia.bg/repertoire/298>, (2.03.2021).

менните писатели, е излезлият през 2007 г. роман на съвременния гръцки автор Филипос Филипу „Смъртта на Зорбас“. В него авторът проследява съдбата на Зорбас от историческия момент, когато Йоргос Зорбас се появява в Егина с предложение към Казандзакис да разработят отново лигнитната мина в Мани до последните тъжни дни на голямата личност в Скопие, всичко това на фона на драматичните дни на август 1941 г., срещнали Казандзакис с едни от най-известните творци на епохата в дома му (А. Сикелйанос, К. Варналис, Од. Елитис, М. Меркури, Н. Кавадиас).

Взаимопроникването на античната, средновековно-византийската и фолклорната традиция формират матрицата на гръцката идентичност в по-ново време, но наред с всичко това литературните образи, изградени в „Алексис Зорбас“ и „Колосът от Маруси“, за сетен път ни убеждават, че непресъхващият извор за духовните послания на „гръцкото“ се корени в етиката, наложена от антропоцентризма и хуманизма. Към тях най-вече е насочен и творческият потенциал на римейка като похват на (пре)откриването в двете литературни творби.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Казандзакис, Никос. *Алексис Зорбас*. Пловдив: Хр. Данов, 1984.

Милър, Хенри. *Колосът от Маруси*. София: Колибри, 2014.

Shifreen, Lawrence J. *Henry Miller: A Bibliography of Secondary Sources*. Metuchen, N.J. & London: Scarecrow Press, 1979.

REFERENCES

KAZANTZAKIS, N. *Aleksis Zorbas*. Plovdiv: Hr. Danov, 1984.

MILLER, H. *Kolosat ot Marusi*. Sofia: Kolibri, 2014.

SHIFREEN, L. J. *Henry Miller: A Bibliography of Secondary Sources*. Metuchen, N.J. & London: Scarecrow Press, 1979.

REMAKE PRACTICES IN THE (RE)CREATION OF GREEK IDENTITY

(BASED ON “ALEXIS ZORBAS” AND “THE COLOSSUS OF MARUSSI”)

Abstract. Travelling and friendship are the foundation narrative motives of N. Kazantzakis' famous novel “Alexis Zorbas”. But they give strong impetus to H. Miller's pen in his world-famous travelogue “The Colossus of Maroussi”, which became a symbol of philhellenism. The two classical literary works analyze the problems of (Greek, but not only) identity from both individual and socio-cultural point of view. In this article the

concept of the remake is understood as a (re)making or a (re)creation of the Greek identity mostly in the context of universal moral categories, which unexpectedly gave the books “Alexis Zorbas” and “The Colossus of Maroussi” a long lasting popularity.

Keywords: remake, Greek identity, “Alexis Zorbas”, N. Kazantzakis, “The Colossus of Maroussi”, H. Miller.

Fotiny Christakoudy, Assoc. Prof. Dr.

Sofia University Saint Kliment Ohridski

15, Tzar Osvoboditel Blvd, Sofia 1504

E-mail: fotiny_hr@slav.uni-sofia.bg

Simeon Mihalkov, PhD

Sofia University Saint Kliment Ohridski

15, Tzar Osvoboditel Blvd, Sofia 1504

E-mail: simeonmihalkov@gmail.com